DE „OPEN BRIEF" ❋ ❋ VAN PROF. DR. G. JELGERSMA AAN PROF. G. J. P. J. BOLLAND

KRITISCH TOEGELICHT

DOOR

L. H. GRONDIJS,

PHIL. DOCTS

⁘ BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ ⁘
VOORHEEN E. J. BRILL — LEIDEN
⁘ ⁘ ⁘ ⁘ 1906 ⁘ ⁘ ⁘ ⁘

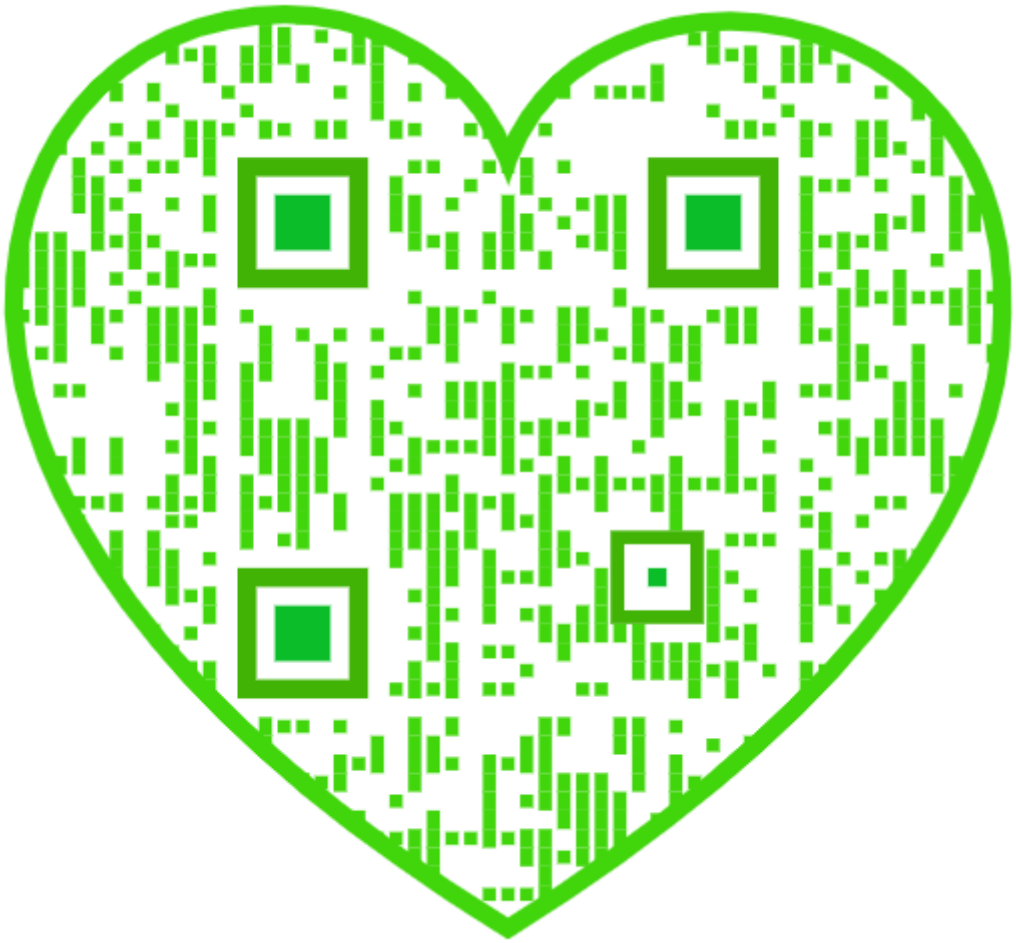

De „OPEN BRIEF" ❋ ❋ van Prof. Dr. G. Jelgersma aan Prof. G. J. P. J. Bolland

KRITISCH TOEGELICHT

DOOR

L. H. GRONDIJS,

PHIL. DOCTS

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
VOORHEEN E. J. BRILL — LEIDEN
1906

P. S.

Het kan nimmer de bedoeling van Prof. Jelgersma zijn geweest, met zijn geschrift te willen reiken tot aan eene verplichting van den aangevallene, om zich te weer te stellen als iemand, die is uitgedaagd tot een goed en eerlijk gevecht. Want ware deze Brief bedoeld geweest als eene *provocatie,* dan zou zij hebben behoord tot diegene, welke den uitgedaagde onteeren, zoo deze haar aanvaardt, — en den uitdager, zoo zij achteloos ter zijde wordt gelegd.

Ik acht het derhalve noodeloos, te verzekeren, dat het tumult, de straatoploop, die zich om dit vlugschrift heeft verzameld, niet willens en wetens door den academischen Schrijver kan zijn teweeggebracht, doch te wijten is aan de misplaatste — hoezeer zielkundig anders zeer verklaarbare — nieuwsgierigheid van den gemeenen man naar wat hij hoopt in een zenuwschokkende openlijke vechtpartij tusschen twee delicaatgekleede heeren.

Toch is de aanval, hoezeer in het minder fijne geestesgebaar zeker te verontschuldigen door den gemoedstoestand van den sinds lange jaren tot diepe ergernis geprikkelden (p. 46) hooggeleerden auteur, gericht tegen de reputatie eener geestelijke beweging, die, hoewel teweeggebracht door één man, de zaak geworden is van velen.

Het zij mij vergund, met een kalme en geruststellende armbeweging te trachten, de om wat schandaal samengeloopen menigte tot doorloopen aan te manen en te verstrooien van een plaats, waar zij uit-ter-aard niets te maken heeft.

DE SCHRIJVER.

Freilich tauchet der Mann kühn in die Tiefe des Meeres,
Wenn du, auf leichtem kahn, schwankest und Heringe fängst.

GOETHE –SCHILLER.

Open Brief
aan Prof. G. J. P. J. BOLLAND
door
Dr. G. JELGERSMA.

(Uitg. v. d. Hoek)

I.

Aan dit werkje, dat binnen eenige weken, misschien minder nog door de vermaardheid van den schrijver dan door het onderwerp, en minder hierdoor dan door de origineele behandeling van de stof, eene vermaardheid heeft verworven, waarover geen lezer zich hoeft te verwonderen, — kan de lof niet worden onthouden, dat daarin voor de eerste maal in ons land van wetenschappelijke zijde een systematische aanval wordt gedaan op eene geestesrichting, die sinds lang niet alleen de geesten, maar ook de gemoederen en zelfs de hartstochten heeft verdeeld. Voor de eerste maal, want heeft in de rede van Baron d'Aulnis de Bourouill voor de Kon. Academie de hartstocht gesproken, en in zekere vloeiendgeschreven artikelen van Jhr. B. H. C. K. van der Wijck het gemoed, — de jongste brochure van Prof. G. Jelgersma ademt eene werkelijk kritische verontrusting tegen deze nieuw-aangenomen wetenschappelijke attitude, en zijne polemiek kan niet worden gekenschetst door het desultorische oordeelen van den eersten, noch voorzeker door de wellevende antipathie van den tweeden hoogleeraar, maar door de beroemde klassieke en echt wetenschappelijke haat van den Nominalist, die meent, een tegenstander op het spoor gekomen te zijn.

In de helft, welke Prof. G. Jelgersma voor bestrijding heeft willen doen in aanmerking komen (over de andere helft zal in het derde gedeelte van dit artikel slechts in algemeenen zin

kunnen worden gesproken) is de Wijsbegeerte van Hegel [1]) met groote vasthoudendheid aangevallen, zoodat in nog geen 25 pagina's, niet alleen de kennisleer van Hegel, maar ook zijne z.g. „metaphysica" en kosmogonie, en zelfs eenige positieve beweringen in detail zijn omlaaggekritiseerd, en dit alles niettegenstaande de kortheid van het bestek in zoo bevattelijke termen, dat sinds de verschijning van dit werkje de Hegelbestrijding aanmerkelijk nader aan het bewustzijn van den gemiddelden leek is gebracht, dan zijne verdediging. De kennisleer van alle ware philosofen heeft het nadeel, dat zij zich verhoudt tot het ongeschoolde bewustzijn, als de differentiaalrekening tot een schooljongensverstand. Dit nadeel is door Prof. Jelgersma op een vrij geschikte wijze vermeden, zoodat het mij werkelijk eenige moeite zal kosten, in mijne antikritiek de bestrijding van Prof. Jelgersma, in dit en in andere opzichten, ook maar van verre nabij te komen.

Het zal misschien bezwaarlijk vallen, den Heer Jelgersma te overtuigen, die bekent, Hegel aan te kunnen vallen, „zonder hem ooit te hebben gelezen." (p. 6) en zelfs met het voornemen om „zich niet te storen aan de bezwaren, die tegen Schrijvers indeeling zouden kunnen worden ingebracht" (p. 21) de wijsbe-

---

[1]) Hoewel het naar alle waarschijnlijkheid zeer moeilijk moet zijn, om twee dingen te vergelijken, waarvan men het eene niet kent, bijv. het onderwijs van Prof. G. J. P. J. Bolland met de philosophie van Hegel, wanneer men van dezen laatste „niets gelezen heeft" (p. 6), is prof. Jelgersma hierin toch geslaagd. En daar dus Prof. Bolland (p. 10) „niets anders doet dan Hegel napraten", mag de figuur van den Leidschen Hoogleeraar door mij worden aangemerkt als het πρόσωπον voor den schrijver van den „Open Brief", waarachter hij den „ultimus philosophus" Hegel bestrijdt.

Ik kan het derhalve niet vanzelfsprekend vinden, dat men „den philosoof, indien men er behoefte toe gevoélt, evengoed zonder als met den Hr. Bolland zou kunnen bereiken" (p. 11) aangezien ook Prof. Jelgersma gelijk vele anderen hier te lande, het licht, dat hij op Hegel doet schijnen, van den Hooggel. Heer Bolland heeft geborgd.

geerte van Hegel in eene klasse onderbrengt zoodanig dat daardoor zijne kritiek het meest zou kunnen worden vergemakkelijkt „wat (de Heer Bolland) daarover ook zou mogen beweren" (ib.) — en dit alles op een toon, die meer herinnert aan den spreektrant van een in den dienst vergrijsden en verdraconiseerden auditeur-militair, dan aan dien van een, overigens als humaan bekend geleerde, en waaraan wij jongelieden zeker niet in de geschriften of in de gehoorzaal van eenig wijsgeer hebben gewend kunnen raken.

Het is een droevige noodzakelijkheid in de journalistiek, om onder den dwang van het oogenblik, naar voren te moeten komen in den kamp der stelsels, zonder door bronnenstudie en verrijpend nadenken gewapend te zijn voor een ernstiger conflict dan het schijngevecht, waarop een ieder trouwens verdacht was. Het publieke debat over theologische en economische stelsels heeft dit kwaad verergerd en in ons land eene loslippigheid verbreid, waarin het pathos der partijvorming, de persoonlijke haat en alle al dan niet noembare, bewuste of verholen antipathieën, als onder een mombakkes, respect kunnen vragen voor den toon van het zakelijk argument. Dit wordt dan een strijden en vechten tegen stelsels, die men verzint, tegen spooksels die men oproept en wat de buitenstaander te hooren krijgt, is een verzonnen dialoog, waarin la part de l'autre verzwegen is, en een en dezelfde persoon vervelend zegevierend aan het woord blijft. Het zou echter treurig zijn, indien dezelfde gewoonte ook doordrong tot de geschriften van hen, die terecht geacht worden te midden van de partijkampen met hunnen nasleep van onredelijkheden, de partij te vormen van de redelijkheid; — indien het gebruik werd bij hen, die geacht mogen worden, nooit geheel leek te zijn ten aanzien van welke wetenschap ook, waarin zij openlijk wenschen op te treden, om het woord te nemen, voor het is doordacht en alle onrijpheid heeft verloren.

Het komt mij voor, dat de Heer Jelgersma in zijn „Open brief" niet aan dit verwijt ontsnapt.

Hij heeft zijne Hegelkennis ontleend aan twee exegeten, Bolland en Lewes, en een breed citaat naar Lewes' hoofdwerk opent den brief. En indien in dit citaat twee malen met dikkere letters aan des lezers aandacht is opgedwongen de vraag: „Have we any idea independent of experience?" dan bepaalt dit op zeer omineuze wijze, de houding, door Prof. Jelgersma jegens Hegel ingenomen. Want volgens hem is Hegel's wijsbegeerte een subjectief Systeem (p. 21) en valt in den opsteller van een subjectief systeem te bestrijden de onnoozele, maar toch groote (p. 43) man, die gemeend heeft, zonder ervaring, zonder natuurwetenschap, van de binnenste duisternis der innerlijkheid uit, de zichtbare buitenwereld te kunnen construeeren (p. 21). De gedachte dat Hegel in zijn tijd — slechts één lang menschenleven achter ons — toch ook professor is geweest, en dus wellicht op dergelijke gedachten kan gekomen zijn, als waarvoor de Heer Jelgersma zonder kritische bespiegelingen, maar alleen door de macht der vanzelfsprekendheid, jonge studenten onmiddellijk toegankelijk acht, is niet bij den schrijver opgekomen.

Eerst met een gerijpt inzicht in de wereld der verschijnselen kan de wijsbegeerte aanvangen en Hegel zegt dit tientallen malen op de meest nadrukkelijke wijze. Gelijk in de oudheid de eerste philosophie de natuurphilosophie is geweest (wat wij physica noemen), zoo heeft voor de wijsbegeerte „das Entstehen, die Erfahrung zum Ausgangspunkte" (Hegel, Enc. § 246) „Die empirischen Wissenschaften bleiben nicht bei dem Wahrnehmen .... stehen, sondern denkend haben sie der Philosophie den Stoff entgegen gearbeitet." (ib. Anmerkung) „Nicht nur muss die Philosophie mit der Natur-Erfahrung übereinstimmend sein, sondern Entstehung und Bildung der philosophischen Wissenschaft hat die empirische Physik zur Voraussetzung und Bedingung." (Enc. § 246).

Het is niet meer dan een misverstand van den Heer Jelgersma, dat de philosophische „stelsels", welke hij, protest of geen protest, als subjectief determineert, de objectiviteit der buitenwereld zouden hebben ontkend of hare werkelijkheid, — het is een misverstand, dat naar wiens wijsgeerige pretentie ook zonder, of buiten de ervaring om, maar iets meer dan wat idiotisme zou te bereiken zijn. Men kan zeggen, dat de wijsbegeerte niet alleen de uitkomsten der experimenteele physica opneemt op het punt, waar de z. g. theoretische physica aanvangt, maar tegelijkertijd de betrekking onderzoekt tusschen de werkelijkheid en het begrip, dat door theoretici meestal kritiekloos wordt toegepast op het materiaal der natuurkennis. Geen „subjectief philosoof" heeft dit anders verstaan.

De Kantische kritiek is toegankelijk voor het verwijt, dat daarin met de aanname van het Ding-op-zichzelf, nl. van eene werkelijkheid, die de *eigenlijke* buitenwereld is, geheel verschillend van die welke zich aan ons praesenteert, ruimte is gelaten voor metaphysica. Maar dit verwijt mag niet komen in naam der natuurwetenschap, die die ruimte heeft volgegarneerd, vol „verklaard" met indifferente corpuskels, afmetingslooze krachtcentra, atoomwervels of electronen. Want Kant stelt het Ding op zichzelf, dat niet eens één ding-op-zichzelf is, buiten het bewustzijn en dus buiten de sfeer van het kenbare en de grondbegrippen van het verstand. Eerst bij Schelling in de laatste periode en Schopenhauer met zijn transscendentaal wilsprobeem en Hartmann met zijn transscendentale causaliteit krijgt het bewustzijn nog een dimensie naar het onkenbare en worden de „wortels van het bewustzijn" naar een metaphysisch, voor-bewust-zijn verlegd. Bij Hegel wordt het Ding-op-zichzelf tot datgene, als hoedanig het zich zonder den opsmuk met natuurwetenschappelijke of andere kosmogonische fraaiigheden presenteert, het caput mortuum der ervaring en doodgewoon — een

begrip, een leege abstractie van het Zijnde (Enc. § 92), niet *het* Begrip, ook geen Bouwmeester des Heelals, gelijk de Heer Jelgersma zijn lezer wil doen verstaan (daarover straks meer) maar een kategorie van het verstand, welke eene onontwijkbare slotsom is van de zielkunde, en aan den anderen kant in de zielkunde niets verklaart.

Wanneer H. Poincaré zegt (Valeur de la Science p. 266) dat de voorwerpen buiten ons niet slechts groepen van sensaties zijn, geen vluchtige schijn (van iets anders), maar *objecten,* en dat toch in deze objecten het eenig kenbare is het rapport, de *gedachte* betrekking tusschen die objecten, — of wanneer ik een bekend natuurkundige [1]) heb hooren zeggen, dat „het eenig kenbare in het heelal niet is, dat wat bestaat, maar de graden van bestendigheid der verandering" — dan is daarmede ook het standpunt der Hegelsche wijsbegeerte ten opzichte der werkelijkheid in het kort gekenschetst. Zij neemt niet aan — want dan zou zij een onbegrepen fictie aannemen — een rustende as in het wiel des Zijns, niet zooals in de metaphysica, van den Heer Jelgersma (p. 27) een aantal *„inhaerente eigenschappen* (in de scholastiek: occultas qualitates) *van de eenvoudigste geestesprocessen, in de verte vergelijkbaar met de eigenschappen van het atoom"* — voor haar is de materie niet een schijn naast iets anders achter haar, dat het eigenlijke wezen is, maar de materie is in zichzelf schijn en wat kenbaar is, is het begrip van het geheel der bewegingen, dus de aard der overgangen of simpel, wat in de natuurkunde onder de natuur*wet* wordt verstaan, zonder ficties hoegenaamd en zonder zinnelijke onzienlijkheden achter de zichtbare werkelijkheid.

Het eigenlijke wijsgeerige betoog van den Heer Jelgersma is omhooggetrokken op de onhoudbare indeeling der „meta-

---

[1]) Prof. dr. C. H. Wind.

physische" systemen in subjectieve en objectieve stelsels. Een opsomming der subjectieve stelsels heeft de Heer Jelgersma gemeend, veilig (veiligheidshalve?) achterwege te kunnen laten blijven. Alleen is hij zoo onvoorzichtig geweest, om „wat men daartegen ook zou mogen beweren" (p. 21) het „systeem" van Hegel daar onder in te sluiten.

„De „objectieve" systemen", zegt Prof. Jelgersma, „gaan uit van de feiten der buitenwereld, die zij als gegeven aannemen, en willen daaruit de wereld begrijpelijk maken. Alleen het object is dus voor hen gegeven, en de subjectieve wereld moet daaruit afgeleid worden."... Het bezwaar van den Heer J. geldt „de uitsluitend objectieve gegevens, waarmede gewerkt wordt." „Men kan een willekeurig aantal trillingen en atoomcombinaties vooronderstellen en demonstreeren, een gedachte en een gevoel zal altijd nog iets anders zijn."

Inderdaad, — het zou bijna onhoffelijk zijn, indien men deze uitlatingen van den schrijver niet op diens woord en gezag wilde aannemen, vooral nadat men uit de werken van Locke tot aan die van Bolland toe, hiermede bijzonder vertrouwd kan zijn geraakt. De verrassende kortheid van 's Heeren Jelgersma's opheldering laat echter plaats voor eenige bedenkingen open. De wijsgeer (!) die de subjectieve wereld demonstreert met behulp van een aantal „trillingen en atoomcombinaties" kan niet in irenische ernst onder de objectieve philosofen worden gerangschikt, die het subject verklaren willen met behulp van de feiten der buitenwereld. Of worden trillingen (wel te verstaan van vrij zwevende stoffelijke punten om een evenwichtsstand) en groepeeringen van ondeelbare lichaampjes waargenomen anders dan als, — laat ons zeggen —: wetenschappelijke, dus betrekkelijk verdedigbare en zelfs vereischte, maar toch zeker *subjectieve* voorstellingen en ficties van het systematiseerend verstand? Of heeft de geheele wetenschappelijke voorstudie van den Heer Jelgersma voor de

vervulling van zijn taak als bestrijder van wijsgeerige stelsels, heeft zijn geheele wijsgeerige voorstudie hem niet geleerd, dat alle noodzakelijke ficties der natuurkunde, als massa en kracht, atomen en de leege ruimten daar tusschen, energie en potentiaal, enz. naar buiten geworpen en als zelfstandigheden (vectoren bijv.) in de ruimte verplaatste begrippen zijn, — objectivaties van alle uitkomsten der verstandsanalyse van het natuurkundig experiment? Is dus een stelsel, dat, welke subjectieve verschijnselen dan ook, *in de ruimte verplaatst*, om ze samen te kunnen denken met ruimtelijke bewegings- en groepeeringsverschijnselen, die op hunne beurt *van subjectieven oorsprong* zijn, bevat zulk een stelsel volgens 's Heeren Jelgersma's eigen woorden (p. 21) niet eene constructie der wereld van uit het subject en is het dus niet een subjectief stelsel?

Verder onderstellen sommigen der *objectieve* philosofen volgens den Heer J. (p. 24, 25), „dat er reeds bij de meest elementaire materieele processen een elementair psychisch correlaat is en dat dit bij de meest samengestelde materieele combinaties in de organische wereld eerst langzamerhand een bewust psychisch karakter verkrijgt." De Heer J. is met zijne systematiseering der systemen niet gelukkig. Men veroorlove mij, den schrijver voor een oogenblik toe te geven, dat „de *meest elementaire* materieele processen" werkelijk *feiten* in de buitenwereld zijn. (p. 24) Maar hoe komt hij aan de „correlatie met een psychisch element", een element, dat zoo zuiver psychisch is, dat het niet kan worden betiteld als een gevoel, of een voorstelling, of een gedachte, maar met een naam, die de bedoeling van den schrijver volmaakt blootlegt: een *psychisch*, een subjectief element. Des Heeren Jelgersma's *objectieve* philosoof schuift dus aan elk elementair materieel proces een als zuiver *subjectief* ondersteld element onder.

Het blijkt, dat des schrijvers objectieve philosofen bij uitstek subjectief plegen te zijn en dat het indeelingssysteem van den

Heer Jelgersma werkelijk niet onder de objectieve, maar onder de subjectieve systemen te rekenen valt, indien ik onder een subjectief systeem versta een systeem, dat objectieve klaarklijkelijkheden vervangt door subjectieve vermoedens.

Laat mij zien, wat Prof. Jelgersma verstaat onder subjectieve stelsels. „Subjectieve stelsels gaan uit van het subject en construeeren de wereld van uit het subject. (p. 21) Ce n'est pas jurer gros! Indien zelfs de objectieve stelsels al subjectief blijken te zijn, zullen de subjectieve het allicht ook zijn.

Bijv. het subjectieve stelsel van den Heer Jelgersma op p. 27, waarin deze het vermoeden opwerpt, „dat de eenvoudigste geestesprocessen wel eens eigenschappen konden hebben (en nog wel inhaerente eigenschappen!), die *in de verte* vergelijkbaar waren met de eigenschappen van het *atoom*, zoodat bijv. eenvoudige waarnemingen zich tot complexen vereenigden alleen uit kracht van die inhaerente eigenschappen,".... en zoo meer. Men ziet: al meer metaphysica dan er in den geheelen Hegel staat. En onmiskenbaar angstig voor de gevolgen van deze uitlating, verzekert de Heer J., dat „dit alleen een analogieredeneering is, die niet meer inhoudt, dan eene vergelijking, eene mogelijke overeenkomst." Nu zijn er, volgens des Heeren J.'s eigen indeelingsmethode slechts twee mogelijkheden: de analogie is òf phantasie d. i. willekeurige, òf wetenschappelijke, d. i. logische overeenkomst. Daar de Heer J. den versvorm niet gekozen heeft, blijft de tweede mogelijkheid alleen over en zien wij hem dus aan voor iemand, die niet alleen subjectief is, maar er op zijne wijze ook volmondig *voor uit wil komen.*

Anders Kant en Hegel! Kant heeft allicht zoo goed als Berkeley gezien, dat voor de waarneembare buitenwereld esse = percipi, d. i. dat de dingen niet 1°. waarneembaar en 2°. bovendien nog eens denkbaar zijn. En alleen grove onkunde is aan het woord in de bewering, dat er voor Kant een geest zou

zijn, die „afficirt" wordt, zóó, dat de simpele gedachte, dat er dan toch iets moet zijn, waardoor de „geest" wordt afficirt, aan den vader der moderne wijsbegeerte zou hebben ontbroken, wijl zij hem anders zou hebben behoed voor eene „enorme onjuistheid" (p. 22). Kant heeft, gelijk ieder kan weten, in de vier paralogismen of valsche gevolgtrekkingen der zuivere Rede (ed. Ros. II, 275 ff.) de metaphysica betreffende het denkende wezen en de ziel, die substantie, enkelvoudig (d. i. solipsist) persoon en schepper der buitenwereld is, vernietigd. Er is volgens hem niet een denkende, zelfstandige ziel, die de puzzle op te lossen heeft, hoe zij uit een denken, dat niets met de buitenwereld uitstaande mag hebben, nu eens de buitenwereld te construeeren heeft. De kritiek der zuivere rede vangt aan met de ervaring, „waarmede dan ook alle kennis ongetwijfeld móet aanvangen." (ib. p. 695) „Geheel het denken heeft hetzij direct, hetzij indirect betrekking op de aanschouwing, ... daar op andere wijze geen voorwerp tot ons komt" (ib. p. 31). „De werking van een voorwerp op het voorstellingsvermogen, voorzoover wij daardoor worden aangedaan, is de zintuigelijke *indruk*. Wij noemen de aanschouwing empirisch, welke door een indruk met het voorwerp in betrekking staat (d. i. de gewaarwording is door den gevoelstoon, die haar vergezelt en mede uitmaakt, subjectief, — en door het karakter van vanbuitenaf-bepaald zijn, objectief). Het onbepaalde voorwerp eener empirische aanschouwing heet verschijnsel." (ib. p. 32.) „Indien echter al onze kennis eerst met de ervaring aanvangt, stamt zij daarom niet heel en al uit de ervaring (ib. p. 695). Wat dan ook, hoewel niet in den zin van 's Heeren Jelgersma's betoog, subjectief kan worden genoemd, zal eerst na analyse door het verstand uit de empirie kunnen worden afgezonderd. Het subjectieve karakter van de ervaring moet evenzeer worden gedemonstreerd als het objectieve karakter. Want de ervaring op

zich zelf (het naïeve realisme) is noch subjectief, noch objectief, maar beschouwt de buitenwereld (als geheel) en ons enkel in onderling verband en nog niet in onderlinge afscheiding.

Wanneer dus Ziehen in zijne Erkenntnistheorie spreekt van de kausaliteits*voorstelling*, de eenheids-, de gelijkheidsvoorstelling, met de bedoeling, daarmede den oorsprong der kathegoriën in de empirie te verleggen, heeft hij gelijk in den zin, waarin Kant zegt, dat al onze kennis eerst met de ervaring begint, of Hegel (Enc. § 8) de oude scholastieke sententie aanhaalt: „nihil est in intellectu quod non fuerit in sensu."

Het idealisme van Kant houdt alleen in, dat de ervaring uit zichzelf geen zekerheid geeft van de werkelijkheid der voorwerpen aller waarneming, maar, wijl alle ervaring onmiddellijk dualistisch is (ib. p. 296) gaat het idealisme gepaard met empirisch realisme, zoodat het nadenken noch mag besluiten, dat de dingen alleen geestesspinnewebben zijn, noch dat zij zoo maar voor zich, onafhankelijk van het bewustzijn bestaan, maar beide moet aannemen als keerzijden van dezelfde intellectueele aanschouwing. Het is minder makkelijk, Kant te begrijpen dan te banaliseeren! Volgens Kant is het niet geoorloofd, andere dan de *voorwaarden voor de mogelijkheid der ervaring* aan te wenden als voorwaarden voor de mogelijkheid (de verklaring) van eenig afzonderlijk feit, — en volstrekt ongeoorloofd om dergelijke voorwaarden te verdichten (ib. p. 595), zoodat de wildste hypotheses, die feiten der physica kunnen verklaren met behulp van beginselen der Natuurkunde, verkieselijk zijn boven eenige hyperphysische zienswijze, die alle physische inzichten voorbijgaat. Constructie van de wereld met zuiver subjectieve gegevens, d. i. met de regels voor de speculatieve aanwending der rede, is ongeoorloofd, 1^0. omdat de rede daardoor niet verder komt en 2^0. omdat zij daardoor de vruchten van den arbeid op haar eigenlijken bodem: *de ervaring* zou inboeten." (ib. p. 597).

Kant begint dus niet, gelijk zoovele philosofeerende psychiaters, met een stelling voorop te plaatsen, waaruit de rest moet worden afgeleid of samengepraat (zie bijv. het galimathias van Ziehen's Erkenntnisstheorie) maar met het alledaagsche bewustzijn van den „gemeinen Stand" die nog geen kennis vraagt en ook niet kritiseert. En dit alledaagsche bewustzijn is reeds dualistisch — dit ligt al in het ervaren zelf. En niettegenstaande er al bewustheid en verstandswerking in het ervaren zit, kan het wetenschappelijke denken eerst aanvangen met (objectieve of subjectieve) feiten, die een slotsom zijn van het ervaren en aan het eind daarvan staan. Nu moet dus het algemeene ervaringsmateriaal (wat Kant de „vorm" daarvan noemt p. 32) worden geschift en moet er worden onderzocht, wat er beantwoordt aan de beide vooronderstellingen aangaande het *objectieve* en het *subjectieve* in die ervaring. Het subjectieve gaat bij Kant geheel weg — geen ziel is door zonde zoo door-en-door van hare onsterfelijkheid afgekomen als door de kritiek van Kant. Het „Ik" wordt een *grondregel van het speculatieve denken* zonder correlaat in het concreete of het totale bewustzijn. En daar het „Ik" ook al kapot is, kan er zeker geen wereld uit geconstrueerd worden. Wat er van het subject overblijft, is het *algemeene menschenverstand,* dat zelfs in den maniacus, (want in hem straalt het door in de stelselmatigheid zijner ontkenningen) vrij is van de willekeur en machteloos is buiten de ervaring. De rede moet zich aan de (natuur) ervaring houden. „De lichte duif," zoo waarschuwt Kant, „die in zijn vrije vlucht den tegenstand voelt van de lucht, welke hij met zijne wieken doorsnijdt, zou zich kunnen inbeelden, dat het hem in de ledige ruimte nog beter zou afgaan."

Wel is door het denken over het verstand vermeerdering van kennis mogelijk doch deze heeft geene terugwerkende kracht op de feiten der ervaring. Kant kan dus niets uit de

ziel construeeren, wijl de ziel zelf eene kathegorie is en dus als gedachte (Gedankending) eerst wordt *gesteld* door de speculeerende rede, hetgeen door bovengenoemde philosopheerende psychiaters subjectief-stelselmatig wordt voorbijgezien.

Bovendien blijft er niets te construeeren over bij Kant, want zooals de subjectiviteit van den denker samenkrimpt tot één punt in het algemeene menschenverstand of *het geheel der voorwaarden voor wetenschappelijke overeenstemming*, blijkt het objectieve, op zich zelf genomen, niets te zijn dan een ledige X, het beroemde onbegrepen Ding-an-sich, waar niet alleen geen kleur of smaak aan is, maar dat er zelfs geen oorzaak van mag zijn, daar het wel als totaliteitsgedachte *logisch* uit het bewustzijn wordt opgemaakt, maar er zeker niet *dynamisch* mee samenhangt, gelijk de „wereldconstructie" vereischen zou.

Het Kantische Ding-an-sich, als logische slotsom der ervaring wordt voor latere denkers, zooals Schopenhauer en Hartmann tot de hoogste realiteit, waaruit de wereld emaneert. En ook het gewone wetenschappelijke spraakgebruik van de natuurkunde boekjes interpreteert de Kantische gedachte op dergelijke wijze. Ten slotte zouden we dan bijv. niet weten, welke wereld er nog weer achter de waarneembare wereld zit!

Maar zelfs deze gedachte van het *ding*, of de dingachtigheid, niet zooals zij ten opzichte onzer waarneming; maar *op zich zelf genomen* is, is Hegel nog te hypothetisch. Het ding op zich zelf is weer een *gedachte* en de schifting der ervaringsrij tot eene successie van verschijnselen aan den eenen kant en het samenhangs- of het totaliteitsbegrip aan den anderen, is niet eene onderscheiding in twee realiteiten, maar in de objectieve realiteit en het denken. Het ding op zich zelf is als een ertsslak der ervaring, een gedachte-ding. Het eigenlijke wezen achter de ervaring is het wezen, dat er over nadenkt. En in het ding-

op-zich-zelf een nieuwe realiteit stellen, is een nieuwe hypothese stellen.

En indien de philosophie het *maar* over begrippen heeft, dan heeft de Hegelsche wijsbegeerte er nu eens ernst mede gemaakt. Voor wie haar in studie heeft, is het licht te begrijpen, dat alles wat men zonder hypothesensmederij in de Kantische Ding-an-sich gedachte kan lezen, vervat is in de begrippen van het *ding-op-zichzelf*, van de *identiteit*, en van de *copula* van het logisch oordeel. En dit wel naarmate men het heeft over de *continuïteit* van het bewustzijn, over de *totaliteit* en het *wezen* van het bewustzijn, of over de *mogelijkheid* van alle onderdeelen der ervaring om in een (ervarings-, mathematisch- of wijsgeerig) *oordeel* te worden samengedacht.

De Heer Jelgersma legt den „figurant" in zijne Hegelkritiek de vraag voor, hoe hij dan wel komt aan de eenheid van tegendeelen, waarop deze dan, als in een slecht geschreven dialoog, een onvolledig en onjuist antwoord in den mond krijgt: „Dat heeft de ervaring geleerd." Wie wordt nu smadelijker bejegend, de figurant, die de dwaasheid moet zeggen, of de criticus, die haar moet beantwoorden? Want let wel, de Heer Jelgersma verstaat onder ervaring, wat gemeenlijk met het vreemde woord „empirie" betiteld wordt, d. w. z. de ervaring die bevestigbaar is door het objectief experiment. En toch is van ouds de zekerheid der wiskunde het beroemde voorbeeld gegeven van eene stelligheid, die geen contrôle behoeft.

Ook is Prof. J. bij den zegsman van de sententie, dat „een voorbeeld van de eenheid van tegendeelen zou zijn het *naast elkaar bestaan van hoog en laag*" (p. 23) aan een verkeerd kantoor geweest. Goede voorbeelden (helaas niet contrôleerbaar door het physio-psychologisch experiment) kan hij aantreffen bij den algemeen bekenden wijsgeer Kant (elk der zooeven aangehaalde paralogismen bijv. houdt ook een antinomie in) en

den positivist Herbert Spencer (zie I, Hfdstk IV der Gen. Princ.) of bij Herbart, allen meer toegankelijke schrijvers dan Hegel bij wie zij bovendien niet zoo schrikwekkend methodisch voorkomen.

Hegels eigenlijke ervaringsleer is dezelfde als die van Kant. Beiden zijn van een zijde empirische realisten. Alleen heeft Hegel de opgave van Kant, nl. in de brokstukken der ervaring, der objectieve en der subjectieve ondervinding, het schema op te sporen van het in alle bewustheid werkzame verstand, op zijn wijze opgelost en volvoerd. Overal waar zich verlegenheden, aporieën, in het denken openbaren, zitten kathegorieën van het verstand. Deze zijn door Kant hier en daar op de wijze van afzonderlijke (vak) verhandelingen nagespoord en opgediept — Hegel heeft er niet alleen *méér* gevonden door kritische schifting van het wetenschappelijk materiaal, maar heeft aangetoond, dat zij op een rij zijn te plaatsen, zoodanig dat al' deze kathegorieën of algemeenste grondbegrippen der wetenschappen, met elkander samenhangen. Kant heeft een kritiek der Rede geschreven, Hegel eene Leer der Rede.

Bij beiden is de ziel — horribile dictu — een (noodzakelijke maar hypothetische) kathegorie geworden van het verstand; d. w. z. een slotsom van het denken (al duikt de „ziel" bij wijze van „innerlijke overtuiging" al vóór er kritisch over gedacht wordt, en niet in begrip dus, in het bewustzijn op). Dit zien bijv. de philosopheerende psychiaters niet in, terwijl daarentegen Schopenhauer, die vooraan in zijn geweldig hoofdwerk de eerste zijner twee beroemde stellingen heeft gezet, de Kantische kritiek vooronderstelt. Wie aan de „ziel" realiteit geeft, is solipsist, want *voor de dingen der realiteit ligt de overeenstemming buiten hen.*

Hoe kan men echter van wijsgeeren, die de „ziel" behalve als iets logisch stelbaars, hebben weggekritiseerd, vorderen,

dat zij van uit een „onbewijsbare" ziel nu eens al het andere zullen hebben te bewijzen?

Juist omdat de logica (want het geheele z. g. systeem van Hegel is niet anders dan een begripsleer) niets met de zintuigelijke zekerheid betreffende de afzonderlijke feiten te maken heeft, produceert zij geen nieuwe ervaring en voorspelt ook niets (dan datgene, wat eeuwig is, nl. het geestelijke). Of, gelijk Hegel zegt: „das Geschäft der Philosophie besteht nur darin, dasjenige was rücksichtlich des Denkens von Alters her gegolten, ausdrücklich zum Bewusstsein zu bringen (d. i. te kritiseeren). Die Philosophie stellt somit nichts Neues auf." (Enc. § 22 Zus.). Hegel heeft dus bijv. geen enkele natuurwetenschappelijke ontdekking willen doen, en heeft aan den anderen kant de dwalingen gedeeld van zijn tijd. Het is onzinnig van iemand, begaafd met een fijn en scherpzinnig intellect, ook nog te verwachten, dat hij den vakarbeid der geleerden nogmaals zal hebben over te doen, nadat hij de einduitkomsten van hun werk in een superieure bezinning nog eens heeft geordend en samengedacht. Wie zal Kant verwijten, dat hij niet een paar asteroïden in zijn wereldsysteem heeft aangebracht; wie aan Spencer, dat hij geen rekening heeft gehouden met de nieuwste opvattingen omtrent de sprongvariatie. Wie is zoo laf in Newton's werken, met leedvermaak alle inconsequentie's, de van oogenblik tot oogenblik opgeworpen en herroepen aethertheorieën, de „studiën" in het boek Daniël te gaan nawijzen? En hoewel Hegel in vele opzichten de natuurgeleerden van zijn tijd is vooruitgeweest, bijv. in zijn strijd tegen alle imponderabilia, waarmede de natuurwetenschappen „bestofd" waren, zijn er hier en daar in zijn werk enkele onjuiste regels.

De Heer Jelgersma meent echter werkelijk, dat Hegel zich verbeeld heeft, dat „sterren geen hemellichamen zouden zijn, maar uitzweetingen door warmte aan het

hemelgewelf". „Zeker zoo iets als sudamina, zweetpuistjes", voegt de Heer J. er bij (p. 42).

Het is een eigenaardig voorrecht van hen, die (metaphysisch genoeg!) gelooven aan de ontwikkeling der menschheid, om het vorige geslacht als beneden beschrijving achterlijk en dom te beschouwen. Tegen het voorhangsel van een duister verleden teekent zich het vlammetje van het heden scherp af. Zoo placht Voltaire te zeggen, dat het heerlijk was te leven zoo kort na het eindigen van de barbaarschheid. En toch behoeft men noch een Abderiet, noch een Abderitist te zijn, om in te zien, dat de genieën van alle tijden iets hebben gemeen gehad, waarvoor de anderen, met wie zij zelfs in het gezond verstand kunnen overeenstemmen, nu eenmaal niet geboren zijn.

De vergissing van den Heer Jelgersma is kenmerkend, — ik meen nl. de reden aangegeven te hebben, waarom hij niet van zijn dwaling heeft *willen* worden gecureerd door de betreffende plaats in Hegel na te slaan (Enc. § 268 Zus.).

Hegel is een voorname logische diepe natuur geweest, die met vele genieën heeft gemeen gehad, dat hij niet vatbaar was voor stichtelijke opbeuringen en minder ontroerbaar door ruimtelijke dan door geestelijke indrukwekkendheid. De groote sneeuwvelden in het Berner Oberland hebben hem bijv. in zijn jeugd niet bijzonder aangedaan en voor de oneindige, met sterren doorzaaide hemelruimten, die grazige kerkhoven der kanselwelsprekendheid, heeft hij niet zooveel respect gehad als Kant, die er van tijd tot tijd gaarne in rumineert. Zoo merkt hij dan op: „Man kann die Sterne wegen ihrer Ruhe verehren; an Würde sind sie aber dem concreten Individuellen nicht gleich zu setzen." „Dieser Licht-Ausschlag" zegt Hegel met een geforceerde uitdrukking van verachting, „ist so wenig bewundernswürdig als einer am Menschen, oder als die Menge von Fliegen. Die Stille dieser Sterne interessiert das Gemüth näher, die Leidenschaften be-

sänftigen sich beim Anschauen dieser Ruhe und Einfachheit. Diese Welt hat aber für den philosophischen Standpunkt nicht das Interesse, das sie für die Empfinding hat." Een in dien tijd meer vergefelijk misverstand heeft over Hegel's sententie wat onzin verbreid, zoodat hij later (Enc. § 341 Zusatz) op de quaestie terugkomt: „Man hat in der Stadt herumgetragen, ich habe die Sterne mit einem Ausschlag am organischen Körper verglichen, wo die Haut in unendlich viel rothe Punkte ausschlägt, oder mit einem Ameisenhaufen, worin auch Verstand und Notwendigkeit ist. In der That mache ich aus einem Concreten mehr als aus einem Abstracten [nl. de ordening der hemellichamen, die volgens Herschel en Kant — gelijk Hegel opmerkt § 268 — lensvormig (melkweg) gegroepeerd waren], aus einer auch nur Gallerte bringenden Animalität mehr, als aus dem Sternenheer." De plaats is trouwens ook bekend uit Heine's Geständnisse, waar Heine met Hegel voor het venster staande, dweepend over de sterren spreekt en ze de verblijfplaats noemt der zaligen, waarop de „Meister" wat voor zich heen bromt: „die Sternen, hum, die Sternen sind nur ein leuchtender Aussatz am Himmel" en als Heine angstig uitroept, of daar dan geen geschikt lokaal is, om de deugd na den dood te beloonen, antwoordt Hegel: „Sie wollen also noch ein Trinkgeld dafür haben, dass Sie Ihre kranke Mutter gepflegt und Ihren Herrn Bruder nicht vergiftet haben?" Hegel noch Heine hebben vermoed, dat deze geestige *pointe* door zulk een aantal „collega's" zou worden getrivialiseerd, en dat zij alleen al het geheele werk over de philosophie der natuur(kunde) zou onsterfelijk maken en toespitsen tot een obelisk van domheid.

Niet anders is het gesteld met de andere opmerkingen over de details, welke alle afstammen van den Heer Riehl en geluidloos en de commun accord (unhörbar dreht sich die Welt!) overgeërfd worden door telkens andere critici. De dwaling en

het misverstand zijn onuitroeibaar, zoo zijn er bijv. plaatsen uit Newton (uit de Principia & Letters to dr. Bentley) die tot heden toe eenstemmig verkeerd geciteerd en verkeerd vertolkt worden door geslachten van natuurkundigen, zonder dat er verificatie geschiedt.

En ook Prof. J. is hierin dus zoover gegaan, als zijn subjectieve vermoedens maar hebben willen toelaten.

En al heeft dus Hegel zijn tijd niet in detailkennis overtroffen, toch kan worden opgemerkt, dat een beroep als van den Heer J. (p. 21) op de ervaringswetenschappen tegenover zijne wijsbegeerte niet doeltreffend is, aangezien de inwendige polemiek van Hegel's wijsbegeerte nooit tegen het exacte materiaal is gericht, maar tegen de vlottende opvattingen. Het is bijv. zeer eigenaardig, dat de theoretische opvattingen van Faraday, bij wien meer dan bij eenig ander natuurkundige de groei der wetenschappelijke inzichten geleidelijk is meegegaan en gecontrôleerd in de vermeerdering van het getal onderzoekingen, bijna volmaakt overeenstemmen met de inzichten van Hegel — met name: in den aard van het verband, dat moet worden gezocht tusschen magnetisme, electriciteit en licht. Waarover hier echter niet verder kan worden uitgeweid.

Een plaats in den „Open Brief" is uiterst merkwaardig: de Heer J. produceert een maniacus — en wat voor een! — die, hoewel professoraal verzinsel naar aanleiding zijner pathologische ervaringen, natuurlijk zonder de minste theatrale bedoeling van den schrijver, onverwacht blijkt, een Hegeliaan te zijn. Dit grapje is niet zonder reden gedebiteerd: in den tweeden troop van Sextus Empiricus (§ 84) wordt gewaagd van een man uit Thasos, die meende, altijd te worden voorafgegaan door een menschelijke gestalte. Dit en meerdere voorbeelden moeten daar bewijzen, dat men ten opzichte der menschelijke overtuigingen eene geestelijke terughouding moet betrachten, aangezien de

menschen naar lichaam en ziel onderscheiden zijn, terwijl toch de waarheid één moet zijn. De prachtige Pyrrhonische tropen zijn voor elke latere Skepsis weer de grondslag geweest, en, hoewel niet volledig, zijn zij telkens weer gereproduceerd. Hegel heeft ze niet alleen herhaaldelijk behandeld, maar ook in zijn werk opgenomen. Elke huidige polemiek tegen de betrekkelijkheid der meeningen en overtuigingen en de berusting bijv. der conclusie „dat over smaken niet te twisten valt", „dat men ieder het zijne moet laten", bijv. het recht, om te gelooven wat hij wil, is geverseerd in de argumenten van de 2e en de 10e troop. En verre van daar, dat dus het argument van den Heer Jelgersma doeltreffend zou blijken, getuigt het alweer van zijn misverstand ten aanzien der wijsbegeerte van Hegel; want is dan haar juist niet altijd haar kritische, skeptische grondtrek verweten; is er niet altijd geklaagd, dat zij de neiging herbergt, om niemand in het vreedzaam en ongestoord bezit te laten van zijne geloofswaarachtigheden, — maar zich aan den anderen kant onmiddellijk nederlegt bij de betrekkelijkheid en eenzijdigheid van alle „meening", ook der „ware meening (Nomoi 632 c), zoodra deze haar volmondig is toegegeven?

De onmethodisch door den Heer J. voorgedragen tweede Pyrrhonische troop kan hij vinden in de eerste hoofdstukken van Hegel's Phaenomenologie des Geistes.

In het kort kan er dit tegen worden opgemerkt, dat het Pyrrhonisch argument deugdelijk aanwendbaar is tegen hem, die zich beroept op de zintuigelijke zekerheid zonder meer, op de „overtuiging", op de „innerlijke zekerheid", op de „onmiddellijke aanschouwing", op het „intuïtieve weten". Maar het wil niets zeggen tegen hem, die gronden aanvoert — want hij, die gronden aanvoert, doet uit zichzelf afstand van het recht, om zich in de redoute van zijn eigen stellig besef terugtetrekken, en geeft niet alleen deze stelligheid bloot maar — volgens zijne bedoeling — zelfs over

aan elken ander, zoo deze de onjuistheid der aangehaalde gronden bloot legt, of sterkere gronden daar tegenover stelt.

De Heer J. vergeet, dat de doode Heer Hegel niet een soort Mahatma voor de Hegelstudenten is, ergens diep in de onbereikbaarste binnenlanden van Tibet, die „het wel zal weten", maar dat de logica verdiscussieerbaar is, zoo goed als elk mathematisch betoog. Of zijn de wiskundige verhandelingen van een wiskundigen hypochonder, laat mij zeggen Leverrier, wegens diens gestel al bij voorbaat verdacht? En zijn de schitterende optische en mathematische vertoogen van Newton suspect, omdat wel altijd de eigenaardige geestelijke voorkeur in hem gesluimerd zal hebben welke later doorgebroken is in de glossen op de Apocalyps?

Het argument van den Heer J. is niet alleen niet in zijn vertoog, maar uitteraard nooit, een argumentum ad rem, maar ad hominem.

Al is dus deze circonspicieuse opmerking van den Heer J. niet als geheel geslaagd te beschouwen, zijne werkelijke *discussie* tegen de logica van Hegel zal met belangstelling worden verwacht en ontvangen.

II.

Is dus de Hegeliaan evenmin metaphysicus, als Prof. Jelgersma het pretendeert te zijn, (al wijst voor den laatste, gelijk ik heb aangetoond, veel op het tegendeel) — dan is er toch verschil tusschen beiden. „Een metaphysisch, een philosophisch vraagstuk is een onoplosbare quæstie." Aldus vangt Prof. Jelgersma zijn eigenlijk betoog aan en ook Voltaire heeft gezegd, dat de metaphysica dáár begint, waar de spreker al niet meer weet, wat hij zegt, en de hoorder niet, wat hij hoort — hetgeen ondertusschen niet belet heeft, dat hij in zijn wijsgeerige verhandelingen en in zijn briefwisseling met Frederik den Groote heel wat zachtmoedige metaphysica heeft gepræsteerd, gelijk zoovele anderen, die in de dogmatisch-gebiedende stelsels van hun tijd alleen wat ruimte hebben gepolemiseerd voor hun subjectief-stellige (metaphysische) leeringen.

Prof. Jelgersma leeft in een tijd van verlichting, waarin noch twijfel oirbaar, noch een bewijs noodig wordt geacht, van wat in het zoogenaamde en hypothetische „beschaafde bewustzijn" voorondersteld wordt, levend te zijn. Het is dan niet zoozeer een vrank beroep op zijn persoonlijk gezag — wie ontkent het huidig gezag van den psychiater, die op de grens van twee werelden woont, en vates is naar beide kanten — als wel op het bewustzijn der meerderheid in onze cultuur. Toch is hier gelaten een groot woord geuit, want of bijv. de „ziel" rondspookt in de vertwijfelingsvolle zondedroomen van een oud

besje, voor wie de naderende dood de verwachtingen tot enkel heil en enkel pijn uiteenscheurt — of ronddwarrelt in het systeem van Ziehen of in de katalogische indeelingen van Prof. Jelgersma — het is alles mutatis mutandis hetzelfde. En de macht van het voor-oordeel, die niet een macht is vân vitaliteit, maar van inertie, wordt niet overwonnen door de hoogmoedige traagheid van een zinspreuk, maar door de energie van een bewijs. En zekerheid te hebben omtrent de onoplosbaarheid van een allerwegen en als van zelf zich presenteerende vraag, is al heel veel, — want het is wijsgeerige zekerheid. Uitsluiting van het specifiek onken- en onoplosbare is inperking en bepaling van hetgeen er te weten valt. Negatio est determinatio.

Over de stelling van Prof. Jelgersma als eene vondst, kunnen wij ten huidigen dage niet meer zoo verrast zijn, als nu een halve eeuw geleden mogelijk is geweest voor onze vaderen, die de oude kost uit Duitschland in grof Hollandsch boerenaardewerk nog eens opgedischt kregen (University Extension hoeft hier waarachtig niet te worden ingevoerd). De kinderlijke zelfgenoegzaamheid van de „verluchters" of leegblazers der publieke opinie kan minstens even vervelend worden — denk eens aan de lakeiengewichtigheid van het Dageraadscanaille van eertijds — als de kinderlijke hang naar de griezelige hoekjes van het onken- en onoplosbare in de door de eersten bestreden stelsels. „Wat" echter is hier onoplosbaar? Hoe ontstaan de metaphysische vraagstukken? Kan er niet meer bezinning zijn in de onhandige vraag van een kind, dan in de verachtelijke en slechts negatieve terechtwijzing zijner, alleen door hun leeftijd al, zoo geavanceerde ouders?

Als metaphysica is, dunkt mij, op te vatten: het geheel der, feitelijk in het bewustzijn aanwezige en nog ondoordachte, dus alleen door de subjectieve zekerheid van het *geloof* gewaarmerkte, overtuigingen omtrent het onzienlijke.

Indien de ervaring in den ruimsten zin de stof voor de wetenschappen is, moeten ook de subjectieve zekerheden — dus in zekeren zin ervaringen — omtrent het Onzienlijke haar bepaalde plaats hebben in de Encyclopædie. Wie kan sinds Stuart Mill en anderen, niet aanwijzen en betoogen, dat bijv. alle hypothesen haar oorsprong nemen in een instinctmatig vermoeden, in een onverjaagbare subjectieve constructie van een analogie-schema, d. w. z. in een overtuiging omtrent het onzienlijke? Wat dan bij den natuurgeleerde kristalliseert tot de doorzichtige stelsels van samenvatting zijner voorstellingen, breekt bij den gemeenen man uit in woeste en dwaze fantasieën — want tegenover de onbewegelijke realiteit heeft het onwerkelijke en willekeurige en bewegelijke van de poetische scheppingskracht nog 't meest het karakter van den vormloozen, maar niettemin werkelijken en levenden drang naar het onzienlijke. Men praat veel over den genesis der begrippen in het bewustzijn, doch indien een begrip zich uit- of naar aanleiding van een zielsqualiteit ontwikkelt, dan moet op de een of andere wijze het begrip in den aanvankelijken toestand terug te vinden zijn of daarmede samen te denken. Zoo werkt al in de primitiefste of diepste werkingen of bewegingen der ziel het begripsvermogen mede. En hierin het begrip na te vorschen, in den schijnbaren onzin en de duisternis der intuïtieve zekerheden den lichtglans der rede te leeren onderkennen, uit het prevelen of stamelen van het chaotische besef den zwakken, doch klaren zin van het begrip te hooren doorklinken, dat is meer en wetenschappelijker zelfs dan het oogenschijnlijk deftige, maar inderdaad leege en gemaniëreerde ontkennen van deze geheele sfeer van subjectieve zekerheden, waarmede men uit een bepaald oogpunt niet weet, wat aan te vangen.

En men moet het niet vergeten, dat de beweringen van den Dageraad, van de vrijmetselarij, van Prof. Jelgersma, alle — hoewel genealogisch niet onverdacht zuiver — afstammen van

Kant, Fichte en Hegel (men leze eens Heine's „Geständnisse" en „Uber Deutschland") die op hun beurt staan in de atmosfeer van de Fransche Encyclopaedie. Maar waar is de aristocratische attitude gebleven?

„Was im Bewusstsein überhaupt ist, wird erfahren — dies ist sogar ein tautologischer Satz" (Enc. § 8) Kant heeft in de schoone tweede voorrede tot de Kr. d. r. V. de metaphysica teruggebracht tot de drie vragen naar God, ziel en onsterfelijkheid, waaruit zich alle vraagstukken laten afleiden zoowel der Christelijke dogmatiek als van alle moderne o. a. theosophische stelsels, die in vragen — alsof zij die van noode hebben — eene geestelijke verontschuldiging zoeken. Nooit ofte nimmer is er een vraagstuk opgelost door het eenvoudig af te wijzen. Evenmin ziet men met den rug den voorkant als met het oog den achterkant der dingen. En is een instinctmatig verwerpen van quaesties omtrent het onzienlijke niet weer het ondoordacht stellen van een aanname omtrent het onzienlijke en dus weer metaphysica?

Volgens Plato in den Theaitetus (156, D) is bij uitstek de verwondering de zielsaandoening van den wijsgeer, en is er geen andere aanvang der wijsheid dan in haar. Zoo hangt dus de eigenlijke of kritische of in verscherpte bezinning oordeelende wetenschap met de „ziel" en het „gevoel" samen. Evenzoo wortelt de metaphysica in het menschelijk gevoel, maar niet het gevoel, dat optreedt naar aanleiding van en innig onafscheidbaar is van bepaalde objecten, maar dat geheel vaag en in zich zelf verzonken, gericht is op het algemeene, en dus niet door een bepaald object is te verjagen of gerust te stellen.

Zoo wortelt het bewustzijn omtrent God in de *vrees* (des „Heeren" of voor absolute machten); het geloof aan de vrijheid in de *schaamte*, daar in haar de ziel zichzelf onderscheidt van, of tracht te onderscheiden van alle van buiten werkende machten;

het geloof aan de onsterfelijkheid in de *hoop*, want de ziel, waarvoor het zekerheid wordt, dat niets hier baat kan geven, wendt de verwachting naar een ander „hier", waar niet een ding, maar alle dingen met een slag anders zullen zijn.

In het „gevoel" treedt als eene werkelijkheid voor de ziel op het aanzijn van een ontbreken. In de vrees: de positieve werkelijkheid van het nietige van de eigen macht; in de schaamte: de onzelfstandigheid der handelingen als eene werkelijkheid; in de hoop: het aanzijn van de incompleetheid en gebrokenheid. Het gevoel is het bestaan der idealiteit.

Is dus voor al ons geestelijk leven de aanvang gelegen in soortelijk verschillende zielstoestanden, — alleen de verwonde ring cureert zichzelve, daar in haar de *irritatie* voor den geest is gelegen, om haar weg te nemen, — doch hoop, angst en schaamte zijn *doffe* gevoelens, die wel de geestelijke wereld kunnen bewegen en benevelen tegelijkertijd, maar niet uit zichzelf heenwijzen en leiden naar eene oplossing en geruststelling.

Wie in een mythe — de oud-Christelijke bijv. — niet weet te zien de teedere aanvang van het denken, maar alleen een weerzinwekkende vreemdheid van het „voorhistorische" (alsof iets, dat, hoezeer ongedateerd, bewaard blijft, voorhistorisch kan worden genoemd) bewijst eigen incompleetheid. Geen echte beschaving vervangt de voorafgaande beschavingen. En zoozeer de hoogste beschaving de diepste en meest volkomen zelfaanschouwing beteekent, is zij ook dit: de aanschouwing van zichzelf in andere culturen terug te vinden. Niet, alsof ons eerst daarbij zou kunnen blijken, wat wijzelven zijn, maar vreemdheid tegenover de zelfaanschouwing van anderen, is vervreemdzijn van onszelven. En trots op de voortreffelijkheid, d. w. z. de *isolatie* van eigen cultuur is trots op beperktheid en geestelijke armoede.

Of is er niet iets van impotentie, van een locale geestelijke

marasmus in hen, bij wie de schoone voorstelling der virginiteit van Haar, die het goddelijk beginsel in menschelijke gedaante ter wereld mocht brengen, geen andere associaties kan wekken dan alleen afkeer van menschelijke domheid en beperktheid? (p. 15) Men weet het: vóór Voltaire en buiten Parijs is er geen intelligentie geweest van noemenswaarde verdieping.

De metaphysische of innerlijke ervaringen van algemeenen aard zijn zelfs (of *juist*) voor den psycholoog van beroep niet meer dan een duisternis, waarin geen licht hoeft te schijnen. „Een metaphysisch vraagstuk is" — niet als een slotsom van een betoog, of als formuleering eener ontwikkelde wetenschappelijke beschouwing, maar zóó maar, met een onverholen beroep op den voorondersteld academischen of liberalen consensus — „een onoplosbare quaestie."

Hoe geheel anders Hegel! Niemand zeker heeft zich meer dan hij waarschuwend en terechtwijzend over de metaphysica geuit, niemand met meer zaakkennis en meer laatdunkend gesproken over de dogmatische rabulisterij der schoolsche stelsels, en gepolemiseerd tegen de ver-keerde logische houding in het onmiddellijke weten (Enc. §§ 66—74) en Schelling's onmiddellijke (intellectueele) aanschouwing (voorrede Phaen. des G.) Juist Hegel heeft de wijsbegeerte onderwijsbaar en leerbaar geacht en heeft zich het verwijt op den hals gehaald, dat hij geen afzonderlijk aanschouwingsvermogen voor de philosophie vooronderstelt, maar deze als een methode van kritisch denken naar den katheder en het geleerd dispuut heeft overgebracht.

„De logica" zegt Hegel o. a. (WW III, 52) beschouwt de kritiek van het denken op de aan de voorstelling ontnomen substraten God, ziel, wereld naar haar eigen waarde en afgezonderd van de substraten zelve, die in de voorstelling thuis behooren. „Die Metaphysik unterliess dies und zog sich daher den gerechten Vorwurf zu, sie ohne Kritik gebraucht zu haben."

„Jedes gebildete Bewusstsein hat seine Metaphysik, das instinctartige Denken, die absolute Macht in uns, über die wir nur Meister werden, wenn wir sie selbst zum Gegenstande unsrer Erkenntniss machen." (Enc. § 246 Zus.) Naar aanleiding van de scholastieke „fits of easy reflexion and transmission" in Newton's Opticks, en de hypothese van de rechthoekigheid der zonnestralen, van den Göttinger hoogleeraar in de physica Mayer ter verklaring van het verschijnsel van Nörremberg —, spreekt Hegel (Enc. § 320 Anm.) van eene „Vermehrung des metaphysischen Galimathias". Tegen de, in Hegels tijd onder de physici wijd verbreide aannamen van een geluids- en een warmtestof heeft Hegel met succes heftig gekampt, als tegen „blosse Fictionen der Verstandes-Metaphysik in der Physik." „Klang und Wärme existieren nicht so für sich wie die schwere Materie." (Enc. § 304, Zus.) „Es ist die grösste Unwissenheit, wenn man glaubt, das unmittelbare Wissen sei ausser der Region des Denkens". (Phil. der Rel. ed. Boll. p. 102.)

Men kan zeggen, dat vanaf Descartes' Princ. Phil. tot aan Le Sage's Lucrèce Newtonien toe, de schoolsche metaphysica in de nieuwere wetenschap bijkans onbevochten heeft geheerscht — daarna is een periode gevolgd van wijsgeerige kritiek en het positivisme van Hegel en Comte — vervolgens duikt de metaphysica op in het transcendentaal realisme van v. Hartmann in de wijsbegeerte en in de natuurkunde bij Thomson met diens oprakeling van Le Sage's fantasieën (Phil. Mag. IV Ser. May '73.)

De geest van Hegel heeft met phantasieën en bovenzinnelijke dingen niets te maken; hij is de geest „der leidenschaftslosen Stille der nur denkenden Erkenntniss." (WW. III, 23).

III.

Ik heb — voorzeker — niet zoo onhoffelijk willen zijn, den „Open Brief" uitsluitend, of zelfs in hoofdzaak te beoordeelen naar de gedeelten, door schandaalzucht zeker niet ingegeven, maar ongetwijfeld geapprecieerd, — maar heb het geschrift hoofdzakelijk getaxeerd naar de kracht van den aanval tegen Hegel en het logisch acumen, daarin getoond. Hiertoe was ik honoris causa wegens de waardigheid en het gezag van den schrijver verplicht.

En terecht heeft prof. Jelgersma het kritisch gedeelte uit zijn brief niet willen weglaten — want hij, die in een opkomende beweging alleen de personen aanvalt en niet de innerlijke (logische) kracht van het stelsel, doet dwaas. Alleen de ideeën zijn machtig en maken geschiedenis, alleen de ideeën bezielen de leiders en vullen de menigte met gedachten. Het individu, dat alleen zijn eigen doeleinden wil doordrijven, dat in de werkelijkheid alleen het feest wil vieren van zijn eigen subjectiviteit, is gevaarloos.

De historie brengt niet alleen een ononderbroken stroom van feiten, maar toont hun grond in den geest des tijds en hun oorzaak in al hetgeen er aan was voorafgegaan. En zoo zeer het „argument van het martelaarschap" het onweersprekelijkst bewijs inhoudt, niet van de waarheid, maar van de echtheid en de stelligheid der gevoelens, en den grond der mogelijk-

heid van het geloof — even onweersprekelijk spiegelt zich de dwaasheid en de innerlijke onvastheid van eene meening in den onwezenlijken aard van het pathos, dat erdoor wordt meegesleept en het gehalte der motieven, welke erdoor worden georganiseerd.

Ziedaar met andere woorden en in het kort een passus van prof. Jelgersma. Wat in de groote gebeurtenissen doorgaat, keert in de kleinere weer.

Ook de Hegelbeweging draagt volgens dezen schijver het karakter van een veldwinnend geloof. De collegianten zijn de proselyten, de docent is de hoogepriester, de academische gehoorzaal wordt misbruikt als kerkelijk lokaal, de Encyclopaedie ligt op alle banken opengeslagen als het Boek bij uitnemendheid, de cursus wordt zoo niet met gebed, dan toch met een oproeping tot aandacht geopend, de toon van stelligheid van den spreker houdt ongetwijfeld een aanspraak op onfeilbaarheid in, en de hevigheid der polemiek [1]) is niet anders dan een kerkelijke apologetiek, die in elk detail van het Boek de geheele heerlijkheid van Gods Schepping ziet gekrystalliseerd.

Deze analogie heeft den schrijver bovenmate getroffen, en heeft hem den geheelen litterairen opzet verschaft van zijn geschrift. Indien hij hiermede had volstaan, zou hij echter de verdenking op zich geladen hebben, alsof dit niet meer dan een poëtische analogie ware. Daarom zal het zijne blijvende verdienste zijn, dat hij, hoewel daartoe niet onmiddellijk aangewezen, en daarvoor klaarblijkelijk niet berekend, toch getracht heeft, de analogie wijsgeerig aan te toonen. De verdenking: van een wetenschappelijk niet nawijsbare overeenkomst tusschen de Hegelarij en een religieus-sectarisch streven te hebben *willen* opwerpen, moge daarom van hem verre blijven.

---

[1]) Hiertoe ook gerekend de studentengrap, bij de tweede uitgave van den „Open Brief" als ernstig bedoeld verketteringsargument opgenomen.

Men kan den moed voor dit ondernemen niet te hoog aanslaan, vooral wanneer men zich duidelijk maakt, wat het moet beteekend hebben voor de nauwgezetheid van een academisch gevormden, en voortdurend door wetenschappelijken arbeid ingenomen geest, om, gedrongen door een krachtige overtuiging en een beslist inzicht, maar met zoo weinig otium als de ambtelijke bezigheid van den schrijver hem gemeenlijk wel zal overlaten, — desniettegenstaande zonder vooratgaande studie en zeer overhaast, het betoog van den „Open Brief" te publiceeren. Het geweld der overtuiging en de wetenschappelijke *wil* blijven eens voor al en onwederlegbaar te waardeeren.

Tegen de analogie zelve blijven eenige bedenkingen open. Wat is een geloof?

Het *instinct* is de overtuiging omtrent het ondoordachte. Het *geloof* is de overtuiging omtrent het ondoordenkbare. Er zijn theoretische instincten, die kunnen blijken juist te zijn, het denken ontneemt er het instinctmatige aan en het instinct is niet meer. Blijkt het voorwerp van het geloof juist te zijn, dan blijkt het geloof zich te hebben vergist en het hecht zich aan een element of een residu van het denken, verbindt het met iets ongelijksoortigs bijv. de aanschouwing, maakt er zoodoende weer iets ondoordenkbaars van en gelooft opnieuw. Er is ook in de zekerste der wetenschappen, de wiskunde en de logica, een onbewijsbare, of onafleidbare kern, zoodanig dat de zekerheid daaromtrent een zekerheid is, welke haar vorm niet kan vinden in het bewijs of de demonstratie, d. i. door methodische samenvatting met andere elementen dier wetenschappen als met zijn *grond,* maar berust op een axiomatische, of onmiddellijke, zekerheid. W i l men *kiezen* tusschen instinct en geloof, om het karakter dier zekerheid te benoemen, dan moet men spreken van een intellectueel- of theoretisch *instinct.* Want wat ik inzie als de laatste gronden of de elementen (axiomata)

van de wetenschappelijke zekerheid, is als zoodanig slotsom en vrucht van mijn denken, en dus niet object van mijn geloof.

Het geloof is de overtuiging omtrent het ondoordenkbare. Credo quia absurdum. En naarmate het geloof geweldiger is, sterker, ja *vaster*, des te kolossaler dwaasheid wordt er vereischt om het geheel te vervullen. Het meest absurde eischt, gelijk gemakkelijk toe te geven is, het hechtste geloof aan zijn waarachtigheid. Het geloof is dan ook niet verwonderd over het aantoonen van de logische onhoudbaarheid van zijn object, d. i. het niet-standhouden voor het denken; integendeel: het ziet hierin het adelskenmerk, als het ware, van zijn object, om geloofd te kunnen worden, juist wijl het niet denkbaar is. Dan heeft het geloof de proef op de som: wat moet worden omvat in de hoogste, de goddelijkste zekerheden, moet van andere orde zijn dan hetgeen grijpbaar is door het gemeenmenschelijk verstand. Waarom zou het dan niet alogisch, ja antilogisch kunnen zijn, vloekende tegen alle redelijkheid? Wat waarheid is bij God, is dwaasheid voor de menschen.

En het wordt dan in de botsing der geloofsrichtingen een samenbrengen van uitersten, een tegen elkander opbieden in ondoordenkbaarheden. En ja, wanneer het geloof dan met zichzelf in strijd komt, dan is er eerst een mogelijkheid geschapen om *werkelijk* te *gelooven*, juist wijl het geloof daar (bijkans!) niet toereikt. Want het geloof moet niet alleen ondenkbaar zijn, maar zelfs ongeloofelijk. Zoolang nog aan het succes van het geloof kan worden geloofd, is er een mogelijkheid overgebleven, dat er in het geloof nog iets slechts menschelijks kan worden bereikt. Maar wanneer het geloof aan zichzelf wanhoopt, wanneer de geloovige om geloof gaat bidden, aan de mogelijkheid om te kunnen blijven gelooven, dan, ja dan wordt er eerst recht geloofd. Het simpele geloof (van het kindeke) is nog niet het ware geloof, daar het nog onmiddellijk met het object één is en te veel op het denken gelijkt in

zijne doorzichtigheid. Maar het angstgebed om geloof van hem, die aanvangt te twijfelen, die wankeling in het wankelen, die hoogste zelfverloochening nog in de zwakheid, die „cirkel der weifeling" dat is eerst het consequente tegendeel der rede.

Elk geloof brengt daarom met zich mede eene omkeering der redelijkheid: ook in dezen zin, dat een eindig en plaatselijk ding (ook een *boek* is een eindig ding) waarvan elk geloof de vergankelijkheid leert, nu juist eens het eeuwige en voor altijd en allen geldende zal zijn. De aanname, dat een boek met een vergane traditie, een weggeslonken historie, een vermolmd ritueel, met barbaarsche zeden, in vollen omvang de openbaring is der oneindige waarheid, is bijv. niet te veel voor een krachtig geloof, al begint de rede ervan te steigeren en slaat achteruit. Maar voor den geloovige is er een taak in te vinden, die zijner waardig is.

Niet alzóó dus, dat de geloovige nog, afgezien van een taxe op zijn vermogen en zijn vrijen tijd, zijn eindigheid en vergankelijkheid zou hebben te *bewijzen*, — maar het is voor hem voldoende te *gelooven*, want hij die werkelijk, *in-der-daad* kan gelooven, kan zijn kritischen zin, zijn vermogen tot het practische, zijn zin voor het eindige offeren aan de percepties van zijn zintuig voor het oneindige, aan de bewegingen zijns geloofs. Wie gelooft alleenlijk, zal zalig zijn.

Daarom moet het geloof een voorwerp hebben, dat daar onwrikbaar blijft staan als een rots des geloofs, een monstrum van geloofbaarheid en ondoordenkbaarheid, een diamanten berg, waaraan de vogel des geloofs zijn snavel kan wetten. Ziet het geloof af van alle eindigheden, ziet de eindige mensch — ontheven van den vloek zijner geboorte — alleen op naar het eeuwige, zijn zin voor het eeuwige hecht zich weder aan het eindige en vergankelijk voorwerp zijns geloofs vast: en het is de doorkruising van deze twee verlangens, die het gelooven zwaar en dus aantrekkelijk maakt.

Ziehier in het kort de zin van Prof. Jelgersma's verklaringen omtrent het geloof, ook dat aan en in Hegel. Het zal mij niet moeilijk vallen, vast te stellen, dat geen geloovige ooit aan Hegel de minste voldoening zal kunnen beleven.

Eerstens hierom niet: omdat uit den aard van het geloof, gelijk dit door mij is gekenschetst, de onnoodigheid voortvloeit, en derhalve de onmogelijkheid van het geloof in wat demonstreerbaar is, en welks inhoud uit zijne gronden ontwikkeld wordt op een voor het menschelijke denken toegankelijke en contrôleerbare wijze. Neen, het voorwerp des geloofs is autopistos, de grond van zijne geloofbaarheid berust in het voorwerp zelf; elke aanslag van het denken om het te doen vervloeien, wordt door de preutschheid der houding onmogelijk gemaakt. Zoo kan de geloovige natuur geen stof vinden bijv. in een mathematisch leerschrift, niet in een handboek van logica. En prof. Jelgersma kan bij elken competenten Hegelkenner de verzekering inwinnen (ik wil het niet zonder gronden *proclameeren*, noch na hetgeen ik in het Ie stuk heb geciteerd en ontwikkeld, mijne kritiek te zeer verlengen) dat het z.g. *stelsel* van Hegel niets is dan een enorm handboek der begripsleer, der afleiding en systematische doordenking aller wetenschappelijke grondbegrippen.

Ten tweede kan dus de Hegelarij geen stof geven zelfs voor de bereidwilligste gezindheid om te gelooven, wijl het als (zij het superieure) logica voor discussie openstaat, ja juist als zuivere redeleer letterlijk niets aanneemt, om het zonder meer te laten staan, maar alle discussie insluit, niets is dan een netwerk van alzijdige discussie's. De wijsbegeerte van Hegel is het tegendeel van het geloof, juist omdat het de leer van den twijfel is, en een voor velen verschrikkelijke twijfelsleer.

Deze wijsheid stemt met elk geloof samen in de onhoudbaarheid van alle eindige beweringen, op ééne na, de eindige bewering

van het geloof. Zij stemt met elke skepsis samen in allen twijfel, op éénen na: van den twijfel zelf is zij zeker. (Enc. § 81, 2 Zus.)[1])

Of is er grond zelfs voor den geloofsvirtuoos, om iets te zoeken voor zijn *hart* in een leer, die als absoluut idealisme de ontkenning inhoudt aller idealen, wereldzin laag en bekrompen, wereldontvluchting verheven en dwaas noemt, elk stelsel kapot maakt en elken eigenzin ironiseert, medelijden heeft met de zwakken van geest en de al te verstandigen hoont, het geloof min-acht en in bescherming neemt tegen den spot, de genieën eert om hun grootheid en de volkeren om haar geestelijke macht, de demokraten en ezelaanbidders lichtelijk hoont en de aristocraten correct, koud en hoogmoedig eert, die op alle metaphysische vragen een wedervraag stelt, op de vraag naar den oorsprong en het begin der schepping, het wezen van den zondeval, de mogelijkheid van een rijk der „goeden", een doel der wereld, eene verzoening in God; — blijft er iets te gelooven over in eene leer, die als een geestelijke katharsis ook de gemoederen reinigt —, die het geloof — de zekerheid der wankelmoedigen, spaart en de skepsis — de weifelmoedigheid der verharden van geest, ontmaskert?

Zeker, er kan iets zijn in de wijze van verbreiding dier leeringen, dat voor een oppervlakkig buitenstaander den schijn heeft van dogmatisme, en er is veel te vergeven aan de zwakheid van iemand, bij wien het vrije oordeel door gemelijkheid verduisterd wordt. De „Open Brief" is een aardig geval, en juist hierom aardig, omdat er nogmaals voor psychologen uit blijken kan, dat zware temperamenten, zelfs wanneer zij (gelijk

---

[1]) Het mag voor hen, die zich een oordeel hebben willen en kunnen vormen als bekend worden voorondersteld, dat Prof. Bolland, wel verre van de wijsbegeerte van Hegel als *geloofwaardig* aan zijne collegianten voor te stellen, waarschuwt tegen letteraanbidding en zelf belangrijke wijzigingen heeft aangebracht in de Logica en de Aesthetica van Hegel.

in prof. Bolland) van niets zoozeer vlammen als van kritiek en logische onstuimigheid, altijd van meer of minder onervaren of onvoorzichtige waarnemers, het verwijt zullen te verduren hebben van dogmatisme. Zoo herinner ik mij, ergens gelezen te hebben, dat Abailard met een nieuw geloofstelsel veel aanhang om zich heen verzamelde. Daarentegen is de onzuivere skepsis van het agnosticisme koud en temperamentloos en verraadt zich licht.

Zoo glijdt dan als vanzelf mijn kritiek over naar de bespreking van de „persoonlijkheden" in den Open Brief.

Prof. Jelgersma heeft de vorm gekozen van een brief, om eene karakteristiek te leveren van de huidige Hegelbeweging. Ik meen aangetoond te hebben, dat zijne beweringen aangaande Hegel en Kant voor een welwillend lezer licht verschoonbaar zijn. Dit zal ook blijken ten aanzien van zijne opmerkingen over den autourgos dier beweging, den hoogleeraar Bolland.

De „Open Brief" valt als verschijnsel in eene cathegorie van geschriften, gedurende de laatste kwarteeuw herhaaldelijk aan het licht gekomen, welke eene stille bekamping bedoelen van groote persoonlijkheden. Hiertoe vallen bijv. te rekenen: de verhandeling van Prof. Möbius over Nietzsche, van dr. D. G. Jelgersma over Nietzsche en van dr. Swart over Multatuli, waarin Prof. Möbius niets anders bewezen heeft dan dat hijzelf geen wijsgeer, doch slechts een psychiater is, dr. D. G. Jelgersma, dat hij geen litterarischen zin heeft voor aphorismen noch appreciatie voor de pracht en oorspronkelijkheid in een werk — zij het van de vorm alleen —, en dr. Swart, dat hijzelf geen litterator is en slechts een medicus. Er is veelal een groote onbescheidenheid in de eischen van compleetheid aan groote personen, juist bij hen, die overigens hun eigen kracht zoeken in bescheidenheid.

Er is een hard, maar waar woord bij Hegel (WW. IX, 40): „Für einen Psychologen giebt es keinen Helden, — nicht aber

dàrum, weil dieser kein Held, sondern weil jener der Psychologe ist" en Göthe heeft het tien jaar later herhaald. Het is misschien alleen voor de jeugd licht mogelijk, personen artistiek, d. i. objectief te bezien, daar bij haar de ijdelheid nog niet hybridisch is, wijl zij nog niet vervuld is van zichzelf. De oudere oordeelt echter veelal naar zich toe en zoekt, nivelleerend, in anderen, wat hij in zichzelf waardeert.

Het komt mij voor, dat een waarlijk intellectueele persoonlijkheid eene andere niet kan willen beoordeelen dan in en naar haar werk. Want haar werk is het beste van haar. De geest spreekt tot den geest.

Er is eene psychologie, die nauwgezet de kleine, minderwaardige trekjes opspoort en even nauwkeurig de groote lijnen vergeet, wijl zij alleen kan vinden, waarnaar zij zoekt. Die psychologie beweegt zich altijd in zelfgeschapen typen, waarbij, het bewondering wekken kan, hoe veelzijdig zij werkt. De rangschikking van Nietzsche onder de zielszieken, van Bolland onder de imbecillen (p. 15), hoort onder de „vroolijke wetenschap" en men kan er dan ook nauwelijks een glimlach bij onderdrukken. Want wie weet niet, hoe gevaarlijk het bijv. is, om biographiën te schrijven. Wie een biographie schrijft, schrijft er twee. En voor een geestelijken fijnproever bevat zij een heerlijke psychologische dubbelzijdigheid, die helaas niet in het objectief experiment is na te werken en derhalve aan den proefondervindelijken psycholoog wel voor altijd verborgen zal moeten blijven.

Het kan zijn, dat sommige dier trekjes volmaakt juist zijn weergegeven, en dat de πρόσωπον voor Hegel niet alleen tot verlevendiging van het betoog, maar terecht, door eenige juiste kenschetsingen is verduidelijkt. Maar is dat een reden, om den aangevallene onzin in den mond te leggen, en zijn wetenschappelijken arbeid verkeerd voor te stellen? Waarom kritisch in het allerkleinste en achteloos en onkritisch in het zeer groote?

Het is zeker, dat de hoogmoed, de buitengemeene zekerheid van optreden, de disqualificatie van anderen door bijna elk groot man, aan geen kleineren goed staan en vooral niet aan een leerling, die voor een groot deel althans de bronnen van zijne wetenschap kent (wat trouwens niet van ieder daarbuiten kan worden gezegd).

Maar wat aan den een geoorloofd is, is het voor een ander niet en het komt mij voor, dat de beoordeeling van wat in bijv. een krachtige groote nationale persoonlijkheid mag worden toegelaten, niet aan ieder vrij staat, maar moet overgelaten worden aan menschen, die op een gelijk niveau staan.

Ieder heeft echter het recht zich te verzetten tegen de onvolkomenheden van een groot man, vooral wanneer men ze persoonlijk heeft gevoeld, en het is niet meer dan natuurlijk dat van dié zijde het protest komt. Men moet zich alleen duidelijk maken wat daarvan het gevolg is.

Het ideaal van en in de „fatsoenlijke" standen is de te goeder naam bekende persoon, op wie niets aan te merken valt, die leeft en leven laat, en bij wijze van complot het werk van anderen respecteert op voorwaarde van respect voor eigen werk: — die dus zichzelf respecteert. Men moet zich duidelijk maken, dat aldus in de fatsoenlijke standen — en wie zou hiertoe niet wenschen te behooren! — de glanzende smettelooze volmaaktheid als ideaal is aangenomen, het ideaal der burgerlijke maatschappij, — en terecht. Het is alleen moeilijk, aan die volmaaktheid te gelooven, en men neemt ze derhalve als vanzelfsprekend aan. Wie er aanspraak op maakt, vindt haar een occulte en vrij algemeene eigenschap, waaraan geen twijfel mag worden toegestaan, zonder zich met recht als tot in de fundamenten zijner volkomenheid geschokt en beleedigd te mogen achten.

De keerzijde der gemeenschappelijkheid van dit ideaal is

echter, dat het, eensdeels, als een publiek goed met groote zorgvuldigheid moet worden bewaakt, anderdeels als eene wel goddelijke, maar dan ook iet-of-wat abstracte qualiteit voor ieder, die van tijd tot tijd het oog in zichzelf slaat, iets buitengemeen verdachts is, zonder dat men hiervan mag getuigen als eene onvolmaaktheid in *zichzelf*, daar men dan de achting verbeurt van hen allen, die bijgeval het voorrecht hunner eigen volkomenheid niet zouden willen prijsgeven, — noch daarvan gewagen mag als eene incompleetheid van *anderen*, dan onder poene van onmiddellijk de gevolgen te moeten dragen dezer verbreking van het contract der algemeene en wederzijdsche volmaaktheidswaardeering.

Uit dit netelig zielsconflict redden de z.g. fatsoenlijke standen zich derhalve, door eene innige verdachtmaking en verkettering van allen, die zoo dwaas zijn, niet genoeg te gelooven, noch aan de volmaaktheid van zich, noch aan die der anderen, om daarvoor eene blijvende en innige ingetogenheid te bestreven, en die zoo derhalve het *gemeenschappelijk geheim der samenlevers* in gevaar brengen.

Wie dus al te hoogmoedig is en al te zeer disqualificeerend naar buiten, en zoo het tabu van anderer fatsoenlijkheid schendt, wie den vastaangenomen ritus der algemeene volmaaktheid willens en wetens verbreekt, en dus in het publiek en op heeterdaad op onvolkomenheid wordt betrapt, — kan enkel en alleen al door een in 't publiek geuite verdenking voor goed buiten de algemeene waardeeringsverbintenis worden gestooten, en moet nu maar zien, hoe hij nu op zijn eentje het respect voor zichzelf behoudt.

Tegenover deze openlijke vermelding staat echter het onbetwistbaar voordeel, niet meer in deze communio optimorum door het licht der algeheele volmaaktheid te worden bestraald en — vervaagd, maar meer afwaarts van dien lichtglans wat

schaduw te mogen werpen, en minder ideaalgelijk, maar zeker wat meer reëel te kunnen *verschijnen.* Werkelijk, de zin voor goddelijkheid is zoo zwak in ons, en de zucht naar realiteit zoo machtig, dat eenige zoogenaamde fouten, en dan vooral eenige groote, en zelfs misschien hinderlijke on-volmaaktheden een geestelijke figuur aardscher maken en meer sterfelijk, maar machtiger, aangrijpender en naderbij.

En inderdaad, prof. Jelgersma zal het moeten toegeven: dat het smaden van anderen in het openbaar nooit verschoonbaar is, maar eerder begrijpelijk en zelfs sympathiek in hém, die met eene wezenskracht, welke aan alle menschelijkheden nog meer verdieping geeft, als de taak van zijn leven de verbreiding wil en bestreeft van leeringen en beschouwingen, waarvan het *doodzwijgen alleen* hem al zijne bitterheden jegens anderen ingeeft, — dan in den ander, die, door licht op te helderen misduidingen en een openlijk erkenden wrok verstoord, „opluchting zoekt van zijne opgekropte ergernis" (p. 46) in eene snelle en on-wijze hevige uitbarsting van opgezamelde toornigheid, die als wat kruit met een dof geluid in vlam slaat en — laat mij hopen — bijna onmiddellijk daarna als een rookwolkje verwaait.

LEIDEN, 25 October 1906.